

EMPÚRIES I LES RELACIONS AMB L'ARQUEOLOGIA I LES INSTITUCIONS GIRONINES

JOSEP MARIA NOLLA

Ben aviat, el proper 23 de març de 2008, es compliran cent anys d'una més de les grans empreses realitzades per la Catalunya noucentista: la salvaguarda i recuperació de les ruïnes d'Empúries, un fet extraordinari dut a terme per persones extraordinàries en un moment especial en què la classe dirigent es plantejà reptes aparentment no realitzables, determinà crear un país i ho pogué fer. En el camp de la cultura, lluny d'una política de cercaviles, de foc d'encenalls, s'apostà per crear un Institut d'Estudis Catalans, una Biblioteca de Catalunya i un conjunt potent de museus. Una de les realitzacions més emblemàtiques significà l'adquisició continuada dels terrenys que formaven l'extens jaciment emporità –un procés que cent anys després, incomprendiblement, encara no s'ha tancat– i de començar a excavar-lo no només amb la idea de recuperar-ne la història amb tot el rigor possible sinó amb la voluntat, tan moderna aleshores, de fer-lo visitable i convertir-lo en lloc de gaudi i d'aprenentatge.

L'aventura fou pensada i executada des de Barcelona, i no podia ser de cap altra manera. Primer va estar sota la direcció de la Junta de Museus de Barcelona, amb suport econòmic de l'Ajuntament de la ciutat comtal i de la Diputació barcelonina. Més endavant fou la Mancomunitat la que acomboïà el procés, i durant la República, després de la dictadura de Primo de Rivera, ho féu la Generalitat de Catalunya, des del Museu d'Arqueologia. En acabar la Guerra Civil, Empúries passà a propietat de la Diputació barcelonina, que se'n va encarregar fins que el 1995 retornà, per traspàs, a la Generalitat novament constituïda.

Aquest brevíssim resum que no pretén ni pot ser exhaustiu ni detallat posa de manifest l'allunyament, en aparença, entre aquest conjunt monumental i les terres gironines. Tanmateix, intentarem explicar tot seguit que això no és ben bé així i que, des de molt abans de 1908, hi ha hagut relacions i contactes, institucionals i personals. És ben cert que en cada època han estat diferents, reflectint amb precisió el tarannà de cada etapa.

No deu ser casualitat que fos el bisbe de Girona i cardenal Joan Margarit i Pau (1484) qui fixés la localització de les ruïnes de l'antiga ciutat. Margarit havia visitat el lloc i hi dedicà un espai de la seva obra *Paralipomenon Hispaniae*, on lamentava, a la manera de l'època, com Empúries havia patit la ferotgia del temps i els canvis d'una fortuna voluble: «[...] les ruïnes i els vestigis de l'esfondrada ciutat exhibeixen com de poderosa havia estat». D'aleshores ençà, en general no hi hagué més dubtes sobre una qüestió que havia preocupat erudits i savis, els quals solien cercar el solar de l'antic establiment a Castelló d'Empúries o en la proximitat immediata.

Va caldre que passessin alguns segles perquè es renovés l'interès dels estudiosos del país per aquell jaciment. Josep de Maranges i Marimon, escalenc, militar i home de fortuna, s'interessà per Empúries –és autor d'una monografia sobre el lloc

d'escassísim valor- i aplegà una valuosa col·lecció d'objectes d'aquesta procedència. A través del comte de Floridablanca, féu arribar com a obsequi al príncep d'Astúries -el futur rei Ferran VII- alguns d'aquests objectes, que actualment es conserven al Museo Nacional de Arqueología de Madrid.

No fou l'únic. El frare servita Manuel Romeu, que visqué sobre les velles ruïnes, recollí una altra col·lecció interessant, segons alguns visitants (Jaime Villanueva o Jaubert de Paça), de la qual se'n va perdre la pista. Eren actituds personals, aïllades, propicia-des per una proximitat immediata i per una gran curiositat.

La Comissió Provincial de Monuments de Girona i Empúries

Cal ara fer un salt endavant i situar-nos a l'entorn de mitjan segle XIX, en què es posaren en funcionament les comissions provincials de monuments. Aquestes noves entitats havien de treballar en la salvaguarda del patrimoni del país, amenaçat per la desamortització, la qual havia posat en mans privades béns eclesials i els havia exposat així a ser objecte de destrucció. Era la preocupació principal, però no l'única. També interessava identificar jaciments i ruïnes per propiciar-ne excavacions i recuperacions, per fer-les conegudes i per aplegar material per als museus. Empúries, pel seu prestigi i per la seva especial situació, fou centre d'interès continuat per part de les institucions de l'època (Govern Civil i Diputació) i de la Comissió Provincial de Girona, la qual, malgrat les dificultats econòmiques i la manca d'autoritat i d'un autèntic poder, treballà incansablement i dissenyà una política que seguí amb precisió i sense desviar-se'n, i on Empúries -i preferentment les seves necròpolis- va tenir un paper destacat, com s'anirà veient.

Al setembre de 1846 i fins a l'abril de 1847, la Comissió efectuà al jaciment empordanès les primeres excavacions oficials, pagades per una institució pública (la Diputació) i dirigides inicialment per Julián de Soto -un personatge notable, eclesiàstic i pedagog, que havia fundat els instituts de batxillerat de Figueres i de Girona i que era membre de la Sociedad Arqueológica Española- i, després, per Gabriel de Molina -administrador de la Duana de l'Escala i antiquari reconegut-. Fou una acció que caldria emmarcar en la política del temps i que sobretot serví per donar feina a un grup d'habitants de l'Escala, una vila pobra que, tanmateix, havia mostrat el seu liberalisme abrandat en la darrera carlinada. És, doncs, paradoxal que fos la Diputació gironina, més forçadament que voluntàriament, la primera a intervenir al conjunt monumental amb subvencions i actuacions ambicioses, les quals, però, no van tenir continuïtat. Darrerament, L. Buscató ha localitzat a Madrid i a Girona els dossiers complets sobre aquells treballs,

El mosaic anomenat Sacrifici d'Ifigènia, trobat l'any 1848 a la ciutat romana d'Empúries.

Emili Gandia davant les muralles del sector meridional de la Neàpolis, en una fotografia de Josep Esquirol dels primers anys de les excavacions a Empúries.

que afectaren diversos punts de l'actual Neàpolis i, sobretot, l'espai de la *cella memoriae*, i que donaren com a resultat troballes més que notables, fins i tot espectaculars, que malgrat tot no foren considerades suficients. És interessant constatar com aquells pioners identificaren correctament l'edifici, com van decidir parar per no malmetre evidències importants que desconeixien i com van demanar ajuda al bisbat per enfrontar-se a uns descobriments que no podien controlar. No obstant això, aquelles acura-

FONS FOTOGRÀFIC MAC-EMPÚRIES

Fotografia de l'edifici del Museu d'Empúries projectat per J. Puig i Cadafalch, presa per Josep Esquirol l'any 1926.

Participants del 1r Curs Internacional d'Arqueologia d'Empúries, l'any 1947 a l'Hotel Ampurias.

des interpretacions ben aviat s'oblidaren en favor de l'absurda suposició que les restes monumentals de l'edifici pertanyien a un suposat columbari, una tomba col·lectiva on s'aplegaven diverses incineracions.

Les peces descobertes van passar a formar part de les col·leccions emporitanes del que s'havia de convertir en museu provincial d'arqueologia, juntament amb molts altres objectes d'origen funerari que la Comissió de Monuments adquiria als escalencs que tenien la sort de ser propietaris de modestes vinyes en terrenys d'alguna antiga necròpolis de la ciutat; els mateixos veïns

exploraven les ruïnes per recuperar-ne les ofrenes funeràries, que quasi sempre apareixien senceres, i vendre-les, una pràctica que en aquells anys era totalment legal i, per tant, no criticable. Els membres de la Comissió –de la qual més endavant formà part activa l'il·lustre Joaquim Botet i Sisó– pensaven que era més assenyat actuar d'aquesta manera que no pas endegar grans excavacions com les de 1846 i 1847, molt costoses i, en l'òptica del temps, pobres en resultats. Va ser una sort que pensessin d'aquesta manera. Encara no havia arribat el moment adequat d'efectuar complexes campanyes d'excavació ni era possible, per raons de tota mena, que aquesta activitat fos promocionada des de les institucions gironines.

Durant tota la segona meitat del segle XIX i els primers anys del segle XX, Empúries i Girona mantingueren una relació permanent i fluïda a través, principalment, de la Comissió de Monuments, primer client dels venedors d'objectes emporitans però també de col·leccionistes particulars, com seria el cas de mossèn Ramon Font, vicari general de la diòcesi, el qual acabà aplegant una notabilíssima col·lecció que cedí, en morir, al Museu Diocesà i que avui forma part del Museu d'Art de Girona. Des de la proximitat i el coneixement directe de desenes de peces de procedència emporitana, Botet i Sisó, membre de la Comissió de Monuments, publicà la primera gran monografia sobre l'antiga fundació focea, on, per primer cop, es feia servir a bastament l'arqueologia per dibuixar amb molta més precisió la història del jaciment. Va ser el mateix Botet i Sisó qui, amb un coneixement sorprenent del valor cronològic de la terrissa arcaica grega, va proposar una data fundacional d'Empúries pròxima

a l'any 600 aC, en contra de les opinions majoritàries, que propugnaven baixar la datació al final del segle VI aC.

La descoberta de l'emblema d'*opus vermiculatum* del *Sacrifici d'Ifigènia*, una obra mestra de procedència alexandrina, damunt del qual es construí un petit edifici per protegir-lo i poder-lo mostrar convenientment, obra d'escalencs interessats, fou el punt de partida d'una rocambolesca història de compravenda que no acabà amb la sortida de la peça a l'estranger gràcies a la cura i al valor d'un quants que, en fer-ho públic, ho impediren. Mots anys més tard, i en unes altres circumstàncies polítiques, la companyia possessora vengué l'obra al Museu.

Empúries i la Junta de Museus de Barcelona

L'inici, el 1908, de les excavacions i adquisició de solars per part de la Junta de Museus de Barcelona no va semblar que importés gaire a les institucions gironines. L'operació reeixí pel compromís i l'ajut de diverses personalitats escalenques, sense les quals l'empresa hauria estat molt més complicada: Rossend Pi, Joan Jordi, Josep Poch, Joan Pi i Lleonart, Joan Pellicer o Pere Villanueva. Altrament, la Junta nomenà delegat científic dels treballs a Manuel Cazorro, professor de l'institut de batxillerat de Girona, geòleg i prehistoriador reconegut i respectadíssim. Cazorro col·laborà intensament amb Emili Gandia, que havia de dirigir, a peu d'obra, els treballs arqueològics, i li ensenyà nocions d'estratigrafia que li varen ser de gran utilitat. Però el trasllat de Manuel Cazorro a Barcelona, pocs anys després (curs 1914-1915), va significar el cessament d'aquella efectiva col·laboració.

El 1911, la publicació de la primera llei que regulava l'activitat arqueològica convertí els pagesos-prospectors de l'Escala en clandestins. Però com que les coses no s'arreglen per decret, van caldre uns quants anys i unes llargues disputes entre Emili Gandia, l'home de la Junta de Museus a Empúries que excavava legalment a Empúries, i els escalencs que vivien d'aquella activitat per aconseguir, no sense dificultats, la reducció de les actuacions arqueològiques fora de la llei. Degué ser en aquests anys que aparegué l'eslògan que, com un Guadiana verbal, apareixia periòdicament: «Les ruïnes d'Empúries han estat la ruïna de l'Escala».

A banda dels problemes i les relacions directes entre el conjunt monumental i la gent de l'Escala, tot sembla indicar que les institucions gironines mantingueren bona harmonia amb les barcelonines que dirigien i controlaven els treballs, els quals es continuaren realitzant amb notable continuïtat.

Empúries, del franquisme fins avui

El franquisme significà la dissolució de les estructures de l'època anterior i el seu repartiment, quan convingué, entre les institucions existents. Per origen i tradició, Empúries passà a ser gestionada pel Museu d'Arqueologia de Barcelona, que depenia de la Diputació de Barcelona. Era raonable que fos així, però no deixava de ser

Vista aèria de l'any 1929 de la Neàpolis d'Empúries.

un contrasentit en un moment en què l'estructura provincial havia esdevingut sacrosanta, immutable, intocable i indiscutible. A partir de llavors, quan alguna autoritat gironina volia fer mèrits o marcar una línia personal en temes de cultura i patrimoni, es treia del barret el conillet emporità tot fent referència al «Gibraltar gironí», i es dedicava a remarcar l'aparent incongruència que representava que Empúries, a la província de Girona, fos gestionada des de la Diputació barcelonina. Tot plegat, foc d'encenalls de poca durada, que tingué com a conseqüència més evident l'obligació imposada per un governador civil a un propietari d'un solar situat dins de les ruïnes de no vendre a la Diputació barcelonina sinó a la gironina, en una jugada que només s'entén en el marc d'una política de vol gallinaci, i que de fet no tingué conseqüències.

Tanmateix, a nivell institucional les relacions entre ambdues entitats van ser, en general, bones i cordials, propiciades per l'amistat i les relacions personals intenses entre els directors dels museus de Barcelona i Girona. Un dels resultats d'aquesta situació va ser, de ben segur, l'aposta que realitzà la Diputació de Girona a Ullastret amb el Puig de Sant Andreu, primer, i l'Illa d'en Reixac, després, jaciments que van ser adquirits, excavats i endreçats, i on es va instal·lar un museu monogràfic enmig d'unes dependències modernes de suport a la investigació i a la gestió.

Hàbilment, com a política de bon veïnatge i per apaivagar les tensions que de vegades esclataven entre certa classe política gironina que treia l'efectiu espantall del «Gibraltar gironí», es propicià la col·laboració eficaç de la Diputació barcelonina amb la gironina. El 1967, aquella institució donà suport econòmic al XXI Curs

FONS FOTOGràFIC MAC-EMPÚRIES

Excavacions de l'any 1971 a l'edifici de les cisternes (segle II aC) de la ciutat romana d'Empúries.

FONS FOTOGràFIC MAC-EMPÚRIES

Excavacions de l'any 1982 al criptoportic del fòrum de la ciutat romana d'Empúries.

Internacional de Prehistòria i Arqueologia d'Empúries, i el 1969 es va fer un altre pas endavant, simbòlicament important, en crear-se una mena d'ens interprovincial o consorci virtual que havia de fixar les línies d'actuació i fiscalitzar la tasca realitzada a Empúries, i on eren presents les màximes instàncies d'ambdues diputacions. S'anomenava Patronat Interprovincial de les Excavacions i Museu d'Empúries (Diputacions Provincials de Barcelona i Girona), i en aparença decidia tot allò relatiu al jaciment (excavacions, adequació, cursos, congressos...). Entre el mes de desembre de 1976 i el de gener de 1977 el Patronat muntà a la Fontana d'Or de Girona una exposició amb el títol «Empúries, exposició d'objectes trobats a les excavacions», i que inclogué l'edició d'un petit catàleg amb algunes de les millors peces trobades en les excavacions. Aquesta fou, de fet, una de les poques actuacions del Patronat tangibles des de Girona. No en coneixem gaire bé les circumstàncies de cre-

ació ni els objectius que es marcava, però el que està clar és que no significà una gestió compartida ni res de semblant.

En el terreny local caldria recordar que abans de l'explosió del turisme les ruïnes eren per a la gent de l'Escala una possibilitat de fer-se un jornal per complementar-ne un altre o per cobrir les llargues etapes sense feina. El rapidíssim creixement econòmic ho deixà sense efecte, i durant molts anys el conjunt monumental i la vila van viure d'esquena l'un de l'altra. El fet que només un dels molts treballadors de les ruïnes fos, en aquells anys, d'origen escalenc i tots els altres forans en seria un clar reflex. Potser més que mai, per a aquells que somiaven amb un creixement urbanístic desmesurat de tipus «levantí», tenia raó de ser el tòpic que feia de les ruïnes d'Empúries la ruïna de l'Escala.

La creació, el 1993, de l'ens autònom del conjunt monumental d'Empúries va comportar un canvi substancial de manera de fer, i va començar a obrir el jaciment al municipi on es troba enclavat. El seu traspass a la Generalitat de Catalunya, el 1995, va cloure el procés iniciat aviat farà cent anys.

Empúries, sense deixar de ser el vaixell insígnia de l'arqueologia clàssica del nostre país, és també un centre ben integrat en el conjunt de jaciments d'aquestes contrades, amb una activitat que ultrapassa l'àmbit emporità; des del conjunt monumental, ara mateix, es gestiona l'adequació, exploració i conservació de l'*oppidum* de Castell (Palamós), una altra petita joia de l'arqueologia catalana també de propietat pública.

Aquesta voluntat de col·laborar amb altres centres de recerca del mateix territori s'exemplifica en el projecte que conjuntament i des de fa bastant més de deu anys porten a terme el Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries i l'Àrea d'Arqueologia de la Universitat de Girona, amb el suport de diverses institucions, locals, provincials i nacionals, a les esglésies de Santa Margarida i Santa Magdalena, al sector occidental del turó emporità, amb resultats més que notables de reconeixement i recuperació de sectors poc coneguts de l'immens jaciment arqueològic.

I mai com ara les relacions, els contactes i el treball conjunt entre el municipi i el conjunt monumental havien estat tan fluides i tan efectius.

El temps i les circumstàncies han fet possible la consolidació d'un procés peculiar, únic, que va tenir moments on era difícil entendre, des de Girona, una gestió efectuada des de Barcelona per una entitat d'abast provincial. Un cop resseguida la trajectòria, però, cal alegrar-nos que fos així. Durant un llarguíssim període difícilment hauria pogut la Diputació gironina actuar com ho van fer primer la Junta de Museus, després la Mancomunitat i més endavant la Diputació barcelonina.

Josep Maria Nolla és catedràtic d'arqueologia de la Universitat de Girona.